

RELIGIO.

EGYHÁZI ÉS IRODALMI FOLYOIRAT.

PESTEN, JANUAR 31. 1854.

14.

I. FÉLÉV.

Megjelenik e lap hetenkint háromszor : kedden, csütörtökön és vasárnapon. Az előfizetési díj félévre postán 6; helyben 5 frt p. p. — Előfizethetni minden cs. kir. postahivatalnál, Pesten a szerkesztőségénél (Kalap-utca 5. sz.) és Harileben K. A. könyvkereskedésében

A magyar szentírás javításáról. (Vége.)

Eddig a magyar szentírási ügy jelenkori mibenlétét igyekeztünk vázolni, mind az egészre, mind az egyházi szakaszokra nézve. Talán nem lesz érdektelen, és bővebb tájékozásra czélszerűtlen, elbeszélni röviden azt is, mikép állott a szentírás magyar fordításának ügye a pozsonyi zsinaton harmincz év előtt, hol tüzetesen tárgyalatott, mint egyik feladata a nemzeti zsinatnak. Alkalmat arra leginkább a Káldiféle biblia példányainak hiánya adott. Káldi tudnillik háromszor volt kiadva, 1-ör 1626-ban Bécsben *); 2-ör 1732-ben Nagyszombatban; 3-ör 1782-ben Budán. Ez utolsó kiadás a zsinat idejében már 40 éves volt ugyan, mindazáltal, minthogy feles számu példányok nyomattak, lehetett volna még akkor reájok szert tenni, ha Szécsenyi a fönmaradt 400 példányt mind össze nem veszi és honszerte el nem osztogatja. *)

A püspökök tehát sürgették a budai egyetemi könyvnyomdát egy új kiadás kiállítására. Ez az arravaló engedelmet felsőbb helyen kérvén, a dolog ő Felsége, I-ső

*) Tehát 20-ik évben a fordítás bevégezése óta.

*) Igy adta elő a tényt maga a b. e. Rudnay primás. Kutföm : „Diarium synodi nationalis hungaricae . . . per Josephum Bencsik, juris universi Doctorem, Suae Celsitudinis Principis Primatis Regni, et Archiepiscopi Strigoniensis Bibliothecarium, et Archivarium, qua oculatum testem adornatum.“ (Az esztergomi érseki irattárnak nagybecsű kézírata.) — Szécsenyinek sem keresztnéve, sem hivatala nincs kitéve. Kérdezkedésemre akkép tudósítottam egy kitünő állásu férfutól, ki a zsinat idejében a primás oldalánál volt, miszerint legvalószínűbben gróf Szécsenyi Ferencz, a muzeumi könyvtár alapítója értetik, kinek jellemével az efféle tény nagyon összehangzik. † 1820. Ugy látszik, az elosztás a püspökmegyei hivatalok által történt; mert Esztergomban annak idején rakáson heverték Káldi példányai, s vihetett, a ki akart, belőlök. Lehet, hogy a dunántúli résznek, hol legtöbb a püspökség, s hol Szécsenyinek uradalmi is vannak, több jutott. Legalább ott, többrendű tapasztalásom szerint, nem nehéz Káldira akadni, néha falusi magánháznál is. Gynasiumi tanuló koromban egy nemes tantársammal a farsangi szünetet falun töltvén, vasárnap meghallgattuk a helybeli tekintélyes esperes urnak egyházi beszédét, ki a szentírási idézetek végén nyomatéku hozzá szokta tenni : „a ki nem hiszi, nézze meg.“ Én elhittem ugyan, de kíváncsiságból mégis az idézeteket magamnak megjelöltem. Otthon szó lévén az egyházi beszédéről, és a felhívásról, a házi ur csak előveszi Káldit, s a kereséssel megkinál. Nem kellett több. Mind a két diák gyerek mohón neki esett a nagy foliánsnak, s aztán a szünetnek jó részét Káldi bácsival töltöttük. Csak azt nem szerettük, hogy az esperes urnak igaza volt.

Ferencz császár és apostoli király elé került, ki, üres lévén az esztergomi érseki szék, az egri főpásztor véleményét, s ez által a többi püspökökét kegyeskedett tudakolni; s végre, akár némelly püspökök véleménye, akár más okok által indittatva, új fordítást kívánt, mellynek eszközzése a közben kinevezett primásra, illetőleg az általa egybegyűjtendett zsinatra bízott. A zsinaton valamint egyébe, úgy e tárgyban is, különvált bizottmány neveztetett az ügy előleges megforgatására, mellynek tagjai voltak Király József pécsi püspök elnöklete alatt : Makay Antal beszterczei püspök, Ürményi Péter fölszentelt püspök, Fangh István választott püspök, Bodonyi Miklós váci káptalan helynöke, Vajky György őrsi prépost, Kovács Miklós nagyvárad káptalan követe, Henne Ferencz erdélyi káptalan követe, Horvát János veszprémi káptalan követe, Lábosy Mihály kassai káptalan követe, Melczér András pozsonyi káptalan követe, Döme Károly erdélyi káptalan követe.

Ezen bizottmány véleménye september 22-én 1822-ben került közgyűlési tanácskozás alá, s abból állott, hogy Káldi munkáját meg kell tartani; mert 1) kétszáz évig minden hit- és erkölcsbeli tévely nélkül használtott; 2) azt Pázmány Péter buzgó catholicus, és egykor a jezsuiták tartományi főnöke nyílt szóval jóváhagyta; 3) a magyar nyelvnek ezen fejlődő, de még be nem végzett miveltségében nem tanácsos új fordítást készíteni. Azért Káldit újra sajtó alá kell bocsátani, ugy mindazonáltal, hogy a) hibái megjavittassanak; b) a hasontartalmu (parallel) helyek igazabban idéztessenek; c) a sz. atyákból vett jegyzetek hozzáadassanak; d) maga a javítás pedig olyan férfiakra bízassék, kik a latin és magyar nyelvben jól jártasok.

Ezen bizottmányi vélemény fölött köztanácskozás alkalmával az atyák sok részre oszlottak, s megvolt a két ellenkező szélsőségnek szintugy, mint a közép utnak néhány magas szószólója. A bizottmány tagjai közül ez alkalommal csupán az elnök, a pécsi püspök nyilatkozott, (ha az idézett Napló a nyilatkozókat mind följegyezte,) a többi szót mind egyebek vitték, Vurum József nyitrai püspök megindítása után. Ő Káldinak teljes megtartását indítványozá eltérőleg a bizottmány javaslatától; s ha valami csekélységek benne javítani valók volnának, például némelly elavult szavak helyett jobbak látszanának szükségeseknek, azok ne a szövegbe, hanem a lapok széleire nyomattassanak, vagy alul a jegyzetekbe iktattassanak. Más értelmező jegyzeteket, kis commentár gyanánt, mikép a bizottmány ohajtotta, nem pártol, mert

a kiadást késleltetnék; ellenben azt igen, hogy a Károli-féle és más rossz fordítmányoktól, valamint a bibliai társulatok fondorkodásaitól a catholicusok lelkes intelem által megóvattassanak.

Gróf Eszterházy László rozsnói püspök, miután hosszú sorban előszámlálta Káldinak hibáit, egészen új fordítást kíván, zsidó és görög kutfökből; és hivatkozik Ő Felségének legmagasabb akaratára, ki hasonlóan új fordítást sürget.

Egészen ellenkező térre lépett b. e. Klobusiczky Péter kalocsai érsek, Káldinak változatlan újra nyomtatását sürgetvén minden commentár nélkül, mert változtatás által 1) az ellenfélnek alkalom adatnék azon rágalomra, mintha eddig nem lett volna a catholicusoknak jó szentírásuk; 2) a bibliai társulatok állhatatlanságról vádolhatnának bennünket. Maradjon tehát Káldi úgy a mint van; legfőleg elavult szavak vagy némi hibás kitételek helyett a lapok szélein lehet jobbakat föltenni. Felvilágosító jegyzeteket a pápák sürgetnek ugyan az új fordításoknál, ámde mi, a már százados használatban levő, s az apostoli szentszék által hallgatag jóváhagyott fordítmányt akarjuk újra nyomtatni, tehát itt nem szükségességek.

Közép, és a bizottmány nézeteihez legközelebb járó uton indult Kopácsy József fehérvári püspök, kívánván t. i., hogy új fordítás ne készíttessék ugyan, hanem Káldi ott, hol szükséges, igazíttassék meg, különösen a kihagyások pótolttassanak, mint Mát. 19, 29. Azonfelül értelmező jegyzetek kísérjék a szöveget.

Minekutána Cseh István kassai, és Stanich Constantin körösi püspökök is a kalocsai érsek javaslatához csallakoztak, kivéve hogy a körösi pártolta a jegyzeteket: az elnök-primás majdnem egészen a kalocsai és nyitrai főpásztorok nyilatkozata szerint mondta ki a határozatot, azon egy toldalékkal, hogy a fehérvári püspök kívánsága szerint a hiányzó szavak iktattassanak a szövegbe. Egyébiránt contextu originali (Káldiano) intacto állíttassék ki az új kiadás, jobb orthographiával, és nyolczad rétből. A jegyzetek megbuktak.

Három nap múlva, september 25-én, midőn e határozat felolvasztatott, új vita keletkezett, és a nyilatkozatokból némi aggodalom látszék kitünni. Első szólalt fel Durcsák József egri káptalan követe, ki Káldinak rovását olvasván, azt különösen grammaticus hibákról és sokféle eltéréstől vádolta mind az eredeti, mind a latin szövegtől, például a Miatyánkot is felhozván; azután kívánta, hogy ne csak a dunai részekből, hanem a tiszamellékiekből is neveztesse tagok ama bizottmányba, melly Káldi javításával fog foglalkozni. — Utána Gabelkoven Antal vágújhelyi prépost előadta, hogy Káldinak magyarsága kalvinistás, ugymint a ki Pázmánynyal együtt kalvinista családból származott. Onnan van a végtelen sok alig-múlt idő benne, mellyhez sok nyelvtani hiba járul, a mit meg kellene igazítani. Átalában, úgy mond, Káldi könyvét úgy kellene megigazítani, a mint ő maga tenné, ha most élne. — A kalocsai érsek erre azt feleli, miszerint ő a szentírásban nem keres euphoniát, hanem igazságot. Az imperfectumok is már kétszáz évesek, mint az egész munka.

Látszik, hogy a tett nyilatkozatok az előbbi határozatban némi módosítást igyekeztek kieszközölni, s aligha ama szavak: contextu originali intacto, nem okozták a nyugtalanságot. Csakugyan a hercegprimás határozatképen kimondta, hogy a nyelvtani hibák is megjavíttassanak. Egyébiránt a bizottmánynak ama javaslata ellen, melly szerint a javítással egy választmányt kellene megbízni, nehézségek nem tétettek, sőt említve volt, hogy annak tagjait a hercegprimás szemelje ki, tudnillik olyan férfiakból, kik a latin és magyar nyelvben jártasok.

Összeállott-e valaha e javító választmány, és dolga-hoz látott-e, arról nincs tudomásunk. Annyi igaz, hogy a zsínati határozat betűjén ellenállhatlanul túl ment volna. Igen; betűjén; mert szellemében a bővebb javítás úgy is benrejtett, miután a javítóknak a latin és magyar nyelv alapos ismerete szükségesnek találtatott. Hisz ez annyi, mint föltenni a latin szöveg folytonos összevetését a magyar fordítmánynyal; melly nélkül a csonka helyek sem valának észrevehetőek, és kiegészíthetőek, ha csak magokban érthetlenné nem volnának, mint péld. 2. Cor. 5, 6. hol az ige kihagyása miatt Káldi fordítása érthetlen. *) Ha pedig a bizottmány az összevetést illő figyelemmel megteszi: olly érzéketlenné nem merem föltenni, hogy a fölfedett világos hibára szemet hunyt volna. Például, ki Káldiban ezt olvassa: „nem akarom étlen elbocsátani őket, hogy el ne fogyatkozzanak az uton“, és e szavakat összeveti a latin eredetivel: dimittere eos jejunos nolo, ne deficient in via: meghagyhatja-e változatlanul a fordítást, ha annak javításával van megbízva? Nyelvtani tekintetben a magyarság megállhat; mert szabályszerű a szókötés, és van értelme is, tudnillik: nem akarom étlen elbocsátani őket, hogy az uton lassankint meg ne kevesedjenek, vagy meg ne soványkodjanak. Ugy, de ez-e a latin szavak értelme? — Josue könyvében, 1, 7. Isten parancsolja Josuének: Confortare ergo, et esto robustus valde; Káldi szerint: „erősödjél azért, és igen vastag légy“. — Van értelme, s talán a 17-ik század elején épen az az értelme volt, mi az eredetinek: ám most az igen vastag.

Sőt, ha valóban javítani akarunk, nemcsak a latin textus összevetése szükséges: hanem azonfelül a zsidó és görög kutfökből is gyakran be kell tekinteni épen a végre, hogy a Vulgata értelmén eligazodjunk. Tudja minden tanult ember, miszerint a latin nyelvnek kulcsa a görögben van; különösen pedig a szentírásnak néhány helye kétes, homályos marad, ha a görög nyelvtől világot nem kérünk. Például: hogy fogja valaki észrevenni Káldi fordításának helytelenségét Gal. 3, 17., ha a latin szöveget össze nem veti a göröggel? A latinban így áll: Hoc autem dico: testamentum confirmatum a Deo, quae post quadringentos et triginta annos facta est lex, non

*) Tudnillik ezen mondat helyett: peregrinamur a Domino, csak az áll: „az Urtól“, melly hiányra a rozsnói püspök különösen hivatkozott. Azonban a kihagyás, sajtóhiba, és csak a 2-ik és 3-ik kiadást terheli; az elsőben valamint a kéziratban megvan: távol vagyunk az Urtól. Először ugyan a kéziratban így állott: „szarándokságban vagyunk“, de ez kitoröltetvén a lap szélére tétetett: távol vagyunk.

irritum facit ad evacuandam promissionem. Káldi : „Ezt mondom pedig, hogy az Istentől megerősített testamentom : a törvény, melly négyszáz és harmincz esztendő után lett, nem teszi erőtlenné az ígéretnek eltörlesztése.“ E fordításban a „testamentum confirmatum“ alanyesetnek (nominativus) vétetik, és a mondat ketté szakasztatik, mintha ott új mondat kezdetnék : „a törvény, melly“ stb. holott a görögben (minden különbözős nélkül) világos tárgyeset (accusativus) van : διαθήκην προεκυρωμένην, és ugyan egy mondat foly végig.*) — Eme latin ige : laboro, közönségesen annyit tesz, mint : dolgozom, munkálkodom; de van más értelme is, t. i. bajlódom, szenvedek. A szentírásban ezen jelentéssel gyakran találkozunk; mivel pedig néhutt homályos, valljon szenvedést jelent-e, vagy munkálkodást : milly jól esik olyankor a görög textusba pillantani, s tisztára jönni. Péld. 2. Tim. 2, 9. : in quo (evangelio) laboro usque ad vincula, quasi male operans. Káldi : „mellyért mint egy gonosztevő munkálkodom a fogságig.“ Mennyire különbözik az, ha valaki mint gonosztevő munkálkodik, vagy mint gonosztevő szenved! A görög κακοποιῶ biztosan eligazít. Továbbá hogyan fogja a javító egyedül a latin nyelvből tudni, mikép kelljen például az efféléket fordítani : ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus; (2. Tim. 4, 3.) vagy : templo major est hic; ecce plus quam Salomon hic. (Matth. 12, 6. 42.) „Prurientes“ lehet alanyeset, vagy tárgyeset, „hic“ lehet névmás, vagy ígehatározó. Tapasztalásból tudjuk, miszerint mind a kettőt másképp szokták érteni csupa hallásból, mint a görög szavak : κνηθόμενοι, és ὧδε határozottan jelentik. — Midőn pedig a görög mondat sem nyújt teljes világosságot : az értelmezési szabályokhoz kell nyulni, s a contextusból, a beszéd irányából stb. határozni. Ha Káldi ezekre ügyelve, nem siet : jobban ütött volna ki több helyen a fordítás. Péld. 1. Cor. 4, 9. Deus nos apostolos novissimos ostendit, tamquam morti destinatos : rosszul van fordítva : „az Isten minket legutolsó apostoloknak mutatott“ e helyett : az Isten minket apostolokat legutolsóknak állított ki, mint halálra valókat.

A mondottakból, nevezetesen a felhozott példákban, talán elég világos, milly hálátlan munka lett volna, Káldit változatlanul újra nyomatni. Csekély ítéletünk szerint a zsinati bizottmány javaslatát most is biztosan követhetnők, t. i. a javítandók megjavításával maradjunk Káldi mellett. Jóllehet pedig a javítást nem csupán a nyelvre, azaz nem egyedül a grammaticus és orthographicus hibákra kívánjuk kiterjeszteni, hanem a fordítás benső kellékeire is : mindazáltal édes örömet megnyugodnánk ama mérséklésben, mellyre szent Jeromos olly szép példát adott, t. i. hogy ne változtassunk meg mindent, a mi helyett valamicskével jobbat is tudnánk tenni, hanem csak a hibákat és nehezebb érthetlenségeket. Oh

*3) Itt alkalmasint azok rontották el Káldi fordítását, kik Pázmány Péter által annak átvizsgálásával voltak megbízva; mert a kéziratban így áll : „azt mondom pedig, az Istentől megerősített szövetséget, a törvény, melly négyszáz és harmincz esztendő után lett, nem teszi erőtlenné, hogy az ígéretet eltörlené.“ Mind a három kiadás különbözik ettől.

ez a szerénység, vagy önmegtagadás, milly nagyon egyez a szentírás szellemével, melly azt tanítja, hogy hitünk ne épüljön az emberi bölcsesség ékes szólásán, hanem a Szentlélek erején. Igen, a szentírást ne beszéltesük kérkedékenyen, nehogy inkább az emberi tudomány tessék benne, mint a kereszt alázatossága. Ha pedig illetékes férfiak előtt illy ovatos javaslatunk is, a szentírás miképeni javítására nézve, merésznék látszik : kérjük őket, sziveskedjenek más nyelvű példákra nézni, teszem a németre. Tessék csak néhány evangeliumban, péld. Luc. 2, 1—14. és Ján. 2, 1—11. e következő két kiadást összehasonlítani Alliolival : „Die Lectionen, Episteln und Evangelien etc. cum speciali privilegio Sac. Caes. Reg. Ap. Majest. Ofen und Tyrnau, gedruckt mit königl. Universitätsschriften 1797.“ és : „Die Episteln und Evangelien — mit allergnädigster Freiheit seiner k. k. Majestät, Ofen 1848.“ Az összehasonlítás mutatni fogja, miszerint a mi ohajtásunk szerényebb, mint a német haladás. Mi csak Káldit, a 230 éves Káldit akarjuk megjavíttatni idomban és hibákban : ott pedig a régi fordításokon meglehetősen tultették magokat. Még nem régi az Allioliféle fordítás romai helybenhagyása, s ime, még mindenütt be sem hozták, már emelkedtek catholicus szövegek egy jobb fordítás indítványozására. És valóban nem mondhatnók, hogy Allioli mindenütt eltalálta a leg- és legjobbat. Lesznek helyek, mellyekben a szakértők közvéleménye jobbnak fogja találni a most folyamatban lévő Loch és Reischl-féle fordítást mint Allioliéét. Nálunk ilyen változatosságtól, több okoknál fogva, nincs mit tartani. Legyen Isten segélyével és nagylelkű Pártfogók áldozatával okszerűleg kijavított Káldink : meg fog az maradni, míg „Duna“ míg „Tisza“ foly.

M.

Levelezések.

C s o n g r á d b ó l. III. Szóltunk mult levelünkben a bibliai történeteknek összefüggetlen kérdések általi szétszaggatása és feldaraboltatása ellen; szabadjon most meggyőződésünk begyőztére azok ellenében, kik a megszokott régi kedves „innen eddig“ mellett akarnak maradni, tekintélyes, gyakorlott iskolai férfiakat felhoznunk. Mellettünk Zerenner, Overberg, Gruber és minden értelmes hitelemző áll. A nagyhirű Combalot abbé tüzetesen tárgyalta nem rég a bibliai történetek tanításmódját és egy értelemben van Völter plebánossal, ki a tárgyat kimeríté e című munkájában : „Wie ist der Unterricht in der biblischen Geschichte einzurichten, um der Forderung zu genügen, dass er ein geistiger Anschauungs-Unterricht sein soll?“ Vezéreszméi e következők : A hitelemző beszélje el tanítványainak, leereszkedve mindig felfogási tehetségükhöz, a szent történeteknek válogatott czikkeit, és ismételtesse aztán azokat összefüggésben a gyermekek által, a nélkül, hogy sok kérdéssel zavarja az ismételtetést. Kis gyermekeket kell ugyan vezérkérdésekkel segíteni, de nem a nagyobbakat, kiknek képeseknek kell már lenniök, a hallott történeteket önállólág elbeszélni. „Es geht oft, mond a derék catecheta, der ganze schöne stille und doch so fühlbare Segen einer (biblischen) Erzählung durch das unnatürliche Zerreißen derselben in ihre kleinsten Bestandtheile mittelst zahlloser Fragen in dem Maasse verloren, dass nur Personen- und Ortsnamen und vereinzelte Thatsachen ausserlich im Gedächtniss neben einander ein Unterkommen finden und eben deswegen sich bald ganz oder halb daraus verlieren... Es entsteht aus dieser grossen Freigebigkeit mit lei-